

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2017

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2½

Papila leri ri na tipheji ta 36.

PHEJI YA SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
 SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso
 SWIMBIRHI.
 XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha
 leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA XIYENGE XA B: (NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA) NA XA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa Novhele.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela SWILERISO leswi nga ekusunguleni ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi mfanelo.

8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: Timinete ta 40

XIYENGE XA B: Timinete ta 55

XIYENGE XA C: Timinete ta 55

11. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Pheji leyi yi ta pfuna vakamberiwa ku hlawula swivutiso leswi va lavaka ku hlamula swona handle ka ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Swithokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'Makumaswivupfile'	Xitsalwana	10	6
2. 'Hi lo yini hina?'	Ximbangu	10	7
3. 'Mbilu ya wena i lwandle'	Ximbangu	10	8
4. 'Vutswari bya vuphukuphuku'	Ximbangu	10	9
NA			
Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. 'Va ku kwinyile'	Ximbangu	10	11
*LEMUKA LESWI:	Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.		
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	13
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	13
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	16
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	16
10. <i>Ximitantsengele</i>	Xitsalwana	25	19
11. <i>Ximitantsengele</i>	Ximbangu	25	19
KUMBE			
XIYENGE XA B: MFUWO WA RIXAKA			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
12. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	21
13. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	21
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
14. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	25
15. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	25
16. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	28
17. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	28
18. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	31
19. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	31
20. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Xitsalwana	25	34
21. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Ximbangu	25	34

***LEMUKA LESWI:** Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku vona loko u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A. VUTLHOKOVETSERI Swithokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
A. VUTLHOKOVETSERI Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B. NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	6–13	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	14–21	1	
NTSENGO WA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA		5	
LEMUKA LESWI:	Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe swivutiso SWIMBIRHI swa ximbangu.		

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****SWILERISO:**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

MAKUMASWIVUPFILE – MJ Baloyi

- 1 Xi tshama xi rhiyile ndleve makumaswivupfile,
- 2 Xi lava ku twa laha va nge yi wile hi rimhondzo,
- 3 Xi lava laha ku weke xidunana ntsena,
- 4 Magogorho wa nkuzi a xi na mhaka na wona ngopfu hikuva swanyo swi borile,
- 5 Handlekaloko ndzalama ya ha vangamanyana xi nyokovela.

- 6 Laha xi hlavelelaka kona risimu ro chavelela mi nge he yi lavi na 'Amen',
- 7 Hi ri xa yi pfhumbisa yo khandla swidunana ke!
- 8 Miganga ya le kusuhi hinkwayo xi dumile duu!
- 9 Xi khokhomela ni le malwangwini lama ha beleriweriwaka ehansi ku ta tlatlekiwa,
- 10 Xi lerhisa hinkwato tintswele a xi hlawuli muhlovo a xi landzuli xiyimo a xi nyenyi nchumu.

- 11 Le kaya onge xi n'wi tirhisela murhi mutshiveri,
- 12 Vhiki a hi nchumu xi nga vonakangi laha kaya.
- 13 I nkuzi ya ka murimisi yi ndlandlamuxaka swivala ka, handle ka ndhivilichi.
- 14 Laha xi humaka kona xi siya ndlala ntsena,
- 15 Rifa a xi ri voni nchumu, leswo n'winyi a a swekela edyambyini a swi xi tovi helo.

- 16 Hi xexo makumaswivupfile xi bvutamerile xa hlasela!
- 17 Futhi a xi na mukhokheri, milomo yi tshama yi xipelanile.
- 18 Lavo ka' mano mbuyangwana vo pfulela va tshika,
- 19 Xi khoma xi hluthulela xi phujetela ku sala muhwana ntsena,
- 20 Laha xi fambaka kona xi twala risema ra nyuku wa lava tietleleleke khale.

Mutlhokovetseri i mutshila, loyi a tirhisaka ririmi ku xongisa na ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo xa yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku kongomisa eka vutshila bya ku va mutlhokovetseri a thyile nhlokomhaka ya 'makumaswivupfile' na ku vuyeleriwa ka xiaki/xitwananisi 'xi', eka mintila yo hambanahambana ya xitlhokovetselo lexi.

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

HI LO YINI HINA? – MA Khosa

- 1 Kasi ku humelela yini?
- 2 Kasi hi lo yini hina?
- 3 Noyi wa kona kasi i mani?
- 4 Mali ya kona kasi va lo yi chela yini?
- 5 Lero hi ka hi yi lwela kunene!
- 6 Lero vana va ndhondha va kala va kamanela yona!
- 7 Leswi ni le ndlwini ya Hosi va dlidlimbetanelaka yona ke?
- 8 Kasi hi lo yini hina?
- 9 Loko munhu a kala a kota ku pfula Bibebe,
- 10 Loko a kala a kota ku yima a vulavula,
- 11 Mi ta twa ku: 'Ndzi totiwile.'
- 12 Ndzi hlawuriwile ku byisa tinyimpfu ta Tatana.
- 13 Ha tikereke a hi tikereke i tanani mi ta vona!
- 14 Swifundhisana swo pfumala na maphepha i matutu.
- 15 Nhlengeletano ya kona i nsati na vana.
- 16 Ku lweriwa minyikelo, xindhichana ka!
- 17 Loko va vula va ri: 'Hi tirhela Hosi.'
- 18 Xihlamariso xiyenge xa minyikelo i petapeta!
- 19 Vaneri a va ri fambisa mahala.
- 20 Namuntlha se swa yila.
- 21 Na nkosi wunene lowu se wa xaviwa.
- 22 Lomu switichini, etibazini ne switimeleni,
- 23 Ku twala ntsena ku: 'Ku katekile voko leri nyikaka.'
- 24 Lera ka yena hambu ro ka ri nga kateki ke!
- 25 Ntsena loko yena a kume cheleni.
- 26 Hosi yona yi ri yini?
- 27 Mi ri impela yi nga tinyungubyisa hi hina?
- 28 Mi ri hi nga wela eka leti funghiweke?
- 29 A hi nge vuriwi lava nge: 'Hosi, Hosi?'
- 30 Mi ri hi ta ku vona ku fuma ka matilo?
- 31 Hlambanyani!

- 2.1 Hi mintila leyi nga hundziki MUNE, hlamusela mhakankulu leyi mutlhokovetseri a vilerisiwaka hi yona eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Kuma ntila eka xitlhokovetselo lowu hlamuselaka hilaha vanhu vo karhi va vulaka hakona leswaku va na moya lowo kwetsima lowu kombisaka leswaku va pfumerile eka Krete na ku va va tirhisiwa hi yena minkarhi hinkwayo. (1)
- 2.3 Hi yihi yindlu leyi mutlhokovetseri a vulavulaka hi yona eka ntila wa 7 lowu nge: 'Leswi ni le ndlwini ya Hosi va dlidlimbetanelaka yona ke?' (1)

- 2.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi ra vutlhokovetseri hakona ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo hi ntila wa 13 lowu nge: 'Ha tikereke a hi tikereke i tanani mi ta vona!' (2)
- 2.5 Hlamusela leswi ntila wa 21 lowu nge: 'Na nkosi wunene lowu se wa xaviwa', wu vulaka swona. (2)
- 2.6 U vona swi ri kahle leswi humelerisiwaka hi ntila wa 15 lowu nge: 'Nhlengeletano ya kona i nsati na vana'? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

MBILU YA WENA I LWANDLE – MT Mahuntsi

- 1 Mbilu yanga ya ku hlamala,
- 2 Yi hlamala hanyelo ra wena.
- 3 U hanya wonge a wu wa misava leyi,
- 4 U hanya bya Gabriele,
- 5 Gabriele ntsumi ya Matilo,
- 6 Kumbe na sweswi u ntsumi swi tivana na mani?
- 7 U dyondzise hi mani ku hlayisa ndyangu?
- 8 U swi kotisa ku yini ku hletela swiciwana,
- 9 Swiciwana swo tlotlhorhiwa hi munghana?
- 10 U swi kotisa ku yini ku tiyisela vingi,
- 11 Loko van'wana va ku a va hlambi va nuha?
- 12 U swi kotisa ku yini ku hanya ni vahariva,
- 13 Loko van'wana va ku va ni vukwele na tsheda?
- 14 Mbilu ya wena i lwandle nkatanga.
- 15 Phela lwandle ri rhwala hinkwaswo,
- 16 Phela lwandle ri amukela hinkwaswo,
- 17 Phela lwandle ri susa mabadi.
- 18 Phela tihlampfi na swikokovi swi hanya swin'we kona hi kurhula elwandle.
- 19 Hambileswi ta le Tilweni ti tiviwaka hi Mumbi,
- 20 Mina ndzi ri Matilo yo ku be!
- 21 Hambileswi mhungubye yi ambalaka dzovo ra nyimpfu,
- 22 Mina ndzi ku vona u ri nyimpfu hi yoxe.
- 23 Hambileswi mbilu ya munhu yi tivanaka ni Mumbi,
- 24 Mina ndzi ku vona u rhurile bya nyimpfu.

- 3.1 Nyika hungunkulu leri mutlhokovetseri a lavaka ku byela vahlayi rona hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 3.2 Kombisa ku yelana loku nga kona exikarhi ka munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena na 'nyimpfu' leyi mutlhokovetseri a yi vulaka eka ndzimana yo hetelela. (2)

- 3.3 Xana riencisi 'be!' leri nga eka ntila wa 20 lowu nge: 'Mina ndzi ri Matilo yo ku be!' ri vula yini eka mavulavulelo ya masiku hinkwawo? Tihela u hlamusela leswi ri vulaka swona eka xithokovetselo lexi. (2)
- 3.4 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi xigeo lexi nga eka ntila wa 14 lowu nge: 'Mbilu ya wena i lwandle nkatanga.' (2)
- 3.5 Swi tikomba onge munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u na vumunhu lebyinene. Xana swi tolovelekile evuton'wini ku va munhu a byeriwa hi vumunhu bya yena lebyinene ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)**

Hlaya xithokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

VUTSWARI BYA VUPHUKUPHUKU – NW Phakula

- 1 Ina, n'wana hinkwerhu ha swi tiva u lo tswala,
2 Futhi u kayakayile ni ndzhwalo kaye wa tin'hweti bi!
3 Ku hava loyi hi n'wi voneke a ku mukela,
4 U dodombanile na wona u kala u ya ku wu mfuu!
5 Timbhoni hi lava tinguvu leto basa paa!
- 6 Xambela lexi u hi haxaka ha xona, hlambanyani!
7 Xikonyololo lexi u hi mharhekaka ha xona a wu nga tilayi mundzuku?
8 Xithaka lexi u tibumaka ha xona a wu nga xi hlanti mundzuku?
9 Ve ri oloriwa ra ha tsakama,
10 Handlekaswona u ta tilaya u lo ba, hi khwiri.
- 11 Leswi u nge hi na mavondzo loko hi laya n'wana ke wena nghunavalayi?
12 Leswi lava tisaka milandzu ya n'wana laha kaya u nge i vukwele ke?
13 Leswi lava va nge n'wana waku u ni rintihlo u nge vo lorha ke?
14 Leswi lava va nge va bvungheriwile swa vona hi n'wanaku ke?
15 Leswi a wu swi voni ku ri u cela sirha ra n'wanaku a ha tsakula?
- 16 Yoo, xinangana xi bile evupeladyambu, tingana vuyavuyani!
17 Va vitana nyini ku ya ngengemisa mbyana yakwe a ya celela.
18 Yi nga mhuti yo fela etinyaweni i mani a ha ta kanetaka?
19 Ngulumelo wa risimu ra xirilo ri wiyiwitela etindleveni ta manana:
20 'Tatana wa vitana!'

- 4.1 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a hi lemukisaka swona hi xithokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Hi wihi ntila lowu kombisaka ku va wansati a tshunxekile endzhaku ka loko a tiyiserile xiyimo xo tika xa ku biha emirini. (1)

- 4.3 Hlawula nhlamulo YIN'WE eka leti landzelaka: Loko mutlhokovetseri eka ntila wa 5 a ku: 'Timbhoni hi lava tinguvu leto basa paa!' u vula vamani? (1)
- A Tintsumi
B Vakhongereri
C Vamanana
D Vaongori
- 4.4 Nyika nhlamuselo ya ntila wa 18 lowu nge: 'Yi nga mhuti yo fela etinyaweni i mani a ha ta kanetaka?' (2)
- 4.5 Xana ncino lowu humelerisiwaka hi mintila leyi nga laha hansi ya 6, 7 na 8 wu na nkoka muni eka xitlhokovetselo? (2)
- 'Xambela lexi u hi haxaka ha xona, hlambanyani!
'Xikonyololo lexi u hi mharhekaka ha xona a wu nga tilayi mundzuku?'
'Xithaka lexi u tibumaka ha xona a wu nga xi hlanti mundzuku?'
- 4.6 Loko wo nyikiwa nkarhi wo vulavurisana na munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena, u nga n'wi tsundzuxa yini mayelana na mahanyelo ya yena? (2)
- [10]**

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)**HINKWASWO I VUTOMI – SJ Malungana na MJ Baloyi****XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)**

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

VA KU KWINYILE – SJ Malungana na MJ Baloyi

- 1 A wu ku va lorha,
 2 A wu ku i mijamujamu,
 3 A wu ku i swiphunta
 4 Wena hi wena u tivaka.
- 5 Hi yo yini leyi namuntlha,
 6 Ku khoma nyarhi hi timhondzo?
 7 Wo khomelela u ri wexe,
 8 U lava ku pfuna hi mani?
- 9 U nga tiphuntsi bya huku
 10 Wonge u mbyana leyi nga kumiwa etin'hwembeni.
 11 Vutlharhinyana lebyiya dzuu!
 12 Dyondza ku cakunha u nga si mita.
- 13 I mani a nga ku tiyelaka namuntlha?
 14 Yena u ta va a hlambe kwihi?
 15 Yaleyoyi nkava-va-nga-heti ya wena wexe,
 16 Dyana hi switsanana-tsanana u ku yi bi!
- 17 N'wana wa vanhu a nga belanyana hi moya,
 18 A titwisa ku yima empfukukeni a hlalela.
 19 Tolo a wu ku u tikumele xitshakata-nkaka.
 20 Khomba ya vanhu yi cineriwa kambirhi.
 21 U nga rivali leswaku siku na nkarhi a hi swa wena.

- 5.1 Hlamusela hungunkulu ra xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 5.2 Xana mutlhokovetseri u hi lemukisa yini mayelana na hanyelo ra loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena? (1)
- 5.3 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka: Loko mutlhokovetseri eka ntila wa 12 a byela loyi a tlhokovetselaka hi yena a ku: 'Dyondza ku cakunha u nga si mita', u vula leswaku munhu loyi ...
- A a nga miti nchumu.
 B u fanele ku cakunha ngopfu.
 C u fanele a mita loko a cakunhile.
 D u fanele a ehleketa kahle a nga si hlamula. (1)

5.4 Xana hi wihi nkoka wa ncino lowu humelerisiwaka hi mintila leyi nga laha hansi ya 1, 2 na 3 eka xitlhokovetselo lexi?

'A wu ku va lorha,
A wu ku i mijamujamu,
A wu ku i swiphunta'

(2)

5.5 Hlamusela hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke xihlambanyiso/xipimanyiso/xifananiso hakona eka ntila wa 9 lowu nge: 'U nga tiphuntisi bya huku'.

(2)

5.6 Hi ku xiya mintila ya mune leyi nga eka ndzimana yo sungula ya xitlhokovetselo, u vona swi fanerile leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a tweriwa vusiwana ke?

(2)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.
- Hlawula xivutiso xa NOVHELE KUMBE xa MFUWO WA RIXAKA.

NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Kombisa hilaha Hlongwane a laveke ku hlongorisa Chavalala efemeni ya PPE hakona kambe a tsandzeka hikokwalaho ka ku va Chavalala a tiva ntirho wa yena. [25]

XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'I mani a nga yiva cheke le hofisini ya Nyeleti?' Ku vutisa Mlambo.
'A ndzi tivi,' ku hlamula Maceke ...
Nkarhi wolowo Hlongwane u le kule. Movha xi dya ndlela xi kongoma eJoni. A ka ha ri na nkarhi wo tshama ehansi sweswi.
Loko o wu kandziya kahle hi nkarhi wa nhlikanhi u ta va a fikile. O fanele ku yima hi milenge a lulamisa xitlhangu. Mati ma halakile e-e, kambe ndlopfu a yi fi hi rimbambu rin'we. U kona ntukulu wa yena Lunga Khuzwayo le Joni. I n'wana wa makwavo wa yena wa xisati loyi a nga tekiwa hi Muzulu eJoni. 5
Lunga i gqweta ro duma eJoni. U dumile hi ku khoma timhaka ta vurhavela ni to rhoba tibangi. Se ximhakana xo fana na xa vuxisi xo fana na lexi a hi ntangha ya yena. 10
I ricece ...
Ndlela leyi Mlambo a nga khomisa xiswona mhaka ya cheke liya a hi leyi Hlongwane a a yi ehleketile. A a nga kalangi a n'wi nyika nkarhi wo sivelela. Loko a ku u lava ku ya siva hala Mlambo se wa vuya. Loko a nga si ehleketa na ku ya siva, Mlambo u hetile. Chavalala na xona xi vuyile hi nxangu yintshwa. Xi fanele xi tshembisiwile swo karhi hi Valungu va le Joni. Munhu o twa hi vulavulelo ra xona leswaku xi byariwile ntshiva. 15
Loko xi ri xitulu xona xi nge xi teki kahle.
'Swi nga ha antswa xi kuma xitulunyana lexiya xa vuhlanganisinkulu!'
... 'Loko xi ri lexi ndzi nga ka xona ndzi nga xi lwela ...'

7.1 Lunga i n'wana wa makwavo wa Hlongwane wa xisati. Xana Lunga loko a vula Hlongwane u ri yini? (1)

7.2 Hi yihi ndlela leyi Hlongwane na vanghana va yena va yi tirhiseke leswaku Chavalala na Nyeleti va ta hlongoriwa entirhweni? (2)

- 7.3 Kombisa ku hambana ka vumunhu bya sejeni Mlambo na phorisa Mkhonto. (2)
- 7.4 Loko Hlongwane a ehleketa hi timhaka ta cheke u ri: 'Mati ma halakile'. Xana u hlamusela yini hi marito lawa?
Hlawula nhlamuselo leyi nga yona eka leti nga laha hansi:
- A Mati ma halakerile endzeni ka movha wa yena.
B Mati lama halakeke a nge swi koti ku ma tirhisa nakambe.
C Mhaka yi onhakile, ku hava ndlela ya ku yi lulamisa.
D Mhaka yi onhakile hikuva va humelerile eka vukhamba bya cheke. (1)
- 7.5 Hi xihhi xivangelo xa ku va Johnson Hlongwane a ya lava gqweta leswaku ri ta n'wi yimela eka nandzu wa yena? (1)
- 7.6 Eka ntshaho lowu nga laha henhla Hlongwane u vulavula hi Chavalala a ku: 'Swi nga ha antswa xi kuma xitulunyana lexiya xa vuhlanganisinkulu!?' Hikwalaho ka yini a vurile marito lawa? (2)
- 7.7 Hlongwane u komberile 'ntukulu' wa yena Lunga leswaku a ya n'wi yimela eka nandzu lowu a a wu endlile. U vona swi ri kahle ke? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

'Chika!' Ku huwelela phorisa leri a ri chayela vhene, ri khomile rivanti. Ri n'wi koka hi hembhe.
Maphorisa ya kwala xitichini xa Giyani ya yima hi lahaya ya hlalela. Ya khwenutana kunene. Mambirhi-manharhu a ya khomile swibamu ku yimela xin'wana na xin'wana lexi nga humelelaka. 5

Yi jitama ngwenya. Ku rhanga khwiri ri ku mbuxu! Phorisa lera xibamu ri ta hi le ndzhaku. Lera muchayeri ri n'wi khomile hi hembhe. Mavoko ti rhosile.
'A hi ye!' Ku vula phorisa leri ri n'wi khomeke hi hembhe.
'Hatlisa! Lexa ntshiva xa wena xi ta lambha la ka hina.' Va nghena endzeni ka xitichi.
Lava nga sala le handle va sala va vutisana Kunene ... 10

'A wu xi tivi xijita lexiya?' Ku vutisa phorisa rin'wana.
'I sejeni Mkhonto lexiya xo duma hi ku khoma le Mhala. Lerin'wana onge i Mbowana.'
'Mkhonto xa ala,' ku vula lerin'wana. 'U xi vonile leswaku xi n'wi koke njhani hi hembhe?'
'Mkhonto!' 15

Ku nghena ehofisini ya Mlambo va hahlulana hi mahlo.
Mkhonto a n'wi tshamisa kunene exitulwini. Va vulavulanyana.
Mkhonto na Mlambo, laha Mkhonto a nga kombisa leswaku hinkwaswo swi fambe kahle.
'Nkulukumba loyi wa vava ku twisisa,' ku vula Mkhonto. 20

'Wa tika. Phela ku kala hi n'wi fasa hi tinsimbhi i ku va a lwa. Ku na phorisa ri nga exibedhlele sweswi hi ku lwa na yena.'
... 'Thevu,' ku vitana Mlambo. 'Ma yi vona mhaka ya n'wina leswaku se yi mi hoxe kwihi? Vunghana lebyi! Na lexa xigangu xa wena xi kona kwala ...'

- 7.8 George Mathebula u khomiwile eMhala. Xana u khomiwile a ri ehodela ya ka mani? (1)
- 7.9 Nyika vito ra phorisa na ra xibedhlele lexi ri yisiweke eka xona ku ya kuma vutshunguri endzhaku kaloko ri lwile na George Mathebula. (2)
- 7.10 Hi yihi mhakankulu leyi mutsari a lavaka ku lemukisa vahlayi yona hi tsalwa ra Mulunguntima? (2)
- 7.11 Phorisa Mkhonto u hlamusela leswaku George Mathebula a a sihalala loko va lava ku n'wi khoma. Xana ku va a sihalarile swi kombisa yini? (2)
- 7.12 Boxa dyondzo leyi u yi kumeke mayelana na ku khomiwa ka Hlogwane a ya pfaleriwa ekhotsweni? (2)
- 7.13 Eka ntshaho ku vuriwa leswaku Mathebula a a sihalala loko a khomiwa kambe phorisa Mkhonto u n'wi khomile swi ri tano. Xana leswi swi paluxa yini hi matirhelo ya phorisa Mkhonto? (2)
- 7.14 Kun'wana etsalweni Mukhari u vula leswaku i khale a tsundzuxa Hlongwane leswaku a tshika vubihi lebyi a a byi endla. Xana eka vutomi bya masiku hinkwawo va kona vanhu vo fana na Mukhari ke? (1)
- 7.15 Ku ya hi tsalwa, Maria i un'wana wa lava tekeke xiave eka timhaka ta vukungundzwana byo yiviwa ka cheke efemeni ya PPE. Loko wo nyikiwa nkarhi wo n'wi vhakela ekaya ka yena endzhaku ka loko a humile ekhotsweni, a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na mhaka leyi? (2)

[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hi ku leteriwa hi leswi nga etsalweni, kombisa hilaha marito ya Soluka lama nge: 'Mina ndzi ta rila mihloti ya xihluku hi xamundlwana loko ndzi ta thumba leswo ndzi tinyiketile kasi a ndzi amukeriwanga eka Tlhomandloti,' ya veke ntiyiso hakona. [25]

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

'... xana vutomi bya nsati ni vana va mina byi ta va ku xanisekeni ko fika kwihi? Ku nwa mhondzo swa hlwela.'

'Loko a ku ri leswaku ndzo fa hi ku rhandza ka ntumbuluko a ndzi ta va ni rito ro rilela swikwembu leswaku swi ndzi kakatlulele wa yini evutsongweni bya mina, hi ku fisa swa mbuti, ndzi siya vatswari, vana ni tiko ra rikwerhu?' 5

'Kambe hikuva ndzi dlaya hi ku tsokombela ka vubihi ni ku nandziha ka marito ya Sathana ndzi veka swikombelo swa nsovo emoyeni wa mina, etimbilwini ta vaahluli va mina. Byelani tata wa mina ni makwerhu swikhunguvanyiso leswi nga ndzi handzula ripfalo; vutomi bya mina byi phasaphasiwile hi mahiri ni ku hamboloka ka munhu wa xisati. Ehenhla ka sweswo ndzi herisile ku xaniseka ka vutomi bya maxangu.' 10

'Loko ku ri kona lava a va navela mitirho ya mina ya vufundhisi kumbe lava a va ri maxaka ya mina hi ngati – kumbe lava a va ndzi navelela swo saseka ndza ha hanya hi kereke va ta ndzi khongelela hi ku tsundzuka leswaku vutomi bya mina byi herisiwile hi ku ringiwa hi wansati.'

'Ntirho wukulukumba lowu faneleke ku endliwa hi vanghana ni maxaka a hi ku rila ntsena, hikuva ku rila a swi bindzuleli ha nchumu, kambe ku tsundzuka leswi mufi a a swi naverile, ni mileriso ya yena. Mihloti hambu va ri valala va ta va na yona, kambe ku rihisela ku fanele ku huma eka Xikwembu na wena xigangu xa mina; loko ku ri leswaku a wu ndzi rhandza ku tlula mali ya mina.' 15

9.1 Xana i mani loyi a vulavulaka eka ntshaho lowu nga laha henhla? (1)

9.2 A ku lo humelela yini ku kala a vula marito lawa naswona u helerile kwihi? (2)

9.3 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Xivulavuri xi ri: '... kambe ku tsundzuka leswi mufi a a swi naverile'. Ku ya hi tsalwa leri, ku navela ka munhu loyi a ku ri ka leswaku vafundhisi ...

- A hinkwavo va tirhela mindyangu ya vona.
- B hinkwavo va rhandzana na swirho swa kereke.
- C va rhandza swirho swa tikereke ta vona.
- D va va varisi lavanene lava nga swikombiso leswinene. (1)

- 9.4 Xivulavuri xi ri: 'Mihloti hambu va ri valala va ta va na yona,' I vamani valala va munhu loyi naswona hikokwalaho ka yini va va valala va yena? (2)
- 9.5 Hlamusela hi ku komisa leswi xivulavuri xi vulaka swona loko xi ku: '... vutomi bya mina byi phasaphasiwile hi mahiri ni ku homboloka ka munhu wa xisati.' (2)
- 9.6 Ximunhuhatwa lexi u xi boxeke eka 9.1 laha henhla xi khumbile mhaka ya leswaku swi nga endleka xigangu xa xona xi lava mali. Entiyisweni, xigangu lexi a xi lava mali ya ximunhuhatwa lexi ke? Seketela nhlamulo ya wena hi leswi nga etsalweni. (2)
- 9.7 Eka ntshaho ku na marito ya ximunhuhatwa lama nge: 'Ehenhla ka sweswo ndzi herisile ku xaniseka ka vutomi bya maxangu.' U vona ximunhuhatwa lexi xi endlile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.8 Kombisa hilaha marito ya ximunhuhatwa lama nga entshahweni lowu nga laha henhla ya khumbaka matitwelo ya wena hakona. Seketela nhlamulo ya wena. (1)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

'... Mikitsikitsi ni vucholachola laha mutini evusikwini;
Ku hava na ntumbarho wa vukhwatsi laha kaya.'

'Ndzi vona malangavi empikumpikwini wa madzolongwa,
Swidzedze swi simula misinya, swi tshova ni marhavi;
Laha mutini ku na swikonyakonyana swa swithavi,
Ku simuka swigungu – ritshuri ri tlunya va ku onga.'

5

'Swihuhuri swi simula tindlu, swi seletela milambu,
Swi hahlula swihlungwa, swi tisa dyandza ni torha;
Ndzi nuhuta minyuku ni felangati,
Mitwa ya dlonyota, tindzololo ti pfurha ndlati.'

10

'A ku vuli mina, ku vula tinhlolo la hansi,
Loko ti ba milorho vulani, mi nga pfumeli moya;
Ndzi ta ti hisa loko ti xuxa hi tingula ta magandzelo.
Ndzi pfuleni xifuva vakulukumba va mina.'

'Ndzi ri ma vabyeriwa laha kaya vakulukumba hi!
Swithavi a swi humi rihlampfu ra muti hi!
Mbaha ni nkuku swi kona vupeladyambu bya dzonga hi!
Nkuku wa ringa, mbaha wa kenkela, swi koka rihlampfu,
Swi tshwutela marhi eswandleni swi ba mikono;
Swi hima hansi hi swivuri, swi ba mikulungwana,
Muti wa n'wina wu kombiwa hi machovo ya vuloyi.'

15

20

Vanhu va vanhu vambuyangwana, a va pfumelela hi marito yo tlhandluka, va honoke ni mahlo ingi loyi a va dlayaka va n'wi vona, va n'wi tiva, kambe a va tshembi leswaku munhu loyi va n'wi tivaka swonghasi a nga va dlaya.

Nyamusoro na yena a a badhlile nyuku, a ndzundzandzundza hi xisuti ehansi, a tlhandlula rito ra yena ku tlula ya vona hi vunharhu bya vona. 25

Ndyangu wa ka Tihomandloti na wona wu ri karhi wu tihanyela hi ndlela ya wona tanihi xirho xa vun'we bya Soweto na Joni.

- 9.9 Hlamusela ku yelana loku nga kona eka ndyangu wa ka Tlhomandloti na wa vanhu lava a va yile ku ya pfuniwa hi Nyamusoro. (2)
- 9.10 Hi kwihi ku cinca loku a ku humelerile hi ndyangu wa ka Tlhomandloti ku kala mutsari a ku a wu hanya tanihi xirho xa vun'we bya Soweto na Joni? (2)
- 9.11 Nyamusoro a nga va a vula yini loko a ku: 'Switlhavi a swi humi rihlampfu ra muti ...'? (2)
- 9.12 Hikokwalaho ka yini mutsari a ngenhisile xiphemu xa vanhu lava a va yile ku ya pfuniwa eka nyamusoro a nga si ya emahlweni na tsalwa a hlamusela leswi a swi humelela hi ndyangu wa ka Tlhomandloti? (2)
- 9.13 Hi swihi leswi mutsari a hi lemukisaka swona hi tsalwa ra *Mibya ya nyekanyeka*? (2)
- 9.14 Loko a wu ri un'wana wa vanhu lava a va yile eka nyamusoro, a wu ta titwa njhani loko u twa leswaku wa loyiwa? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [25]**

XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Kombisa ntiyiso wa leswaku, 'Kuwa lero tshwuka a ri kali swivungu ndzeni.' Kongomisa nhlamulo ya wena eka swiendlo swa Florence 'Mafloza' Ndlovu endzeni ka tsalwa. [25]

XIVUTISO XA 11 (XIMBANGU)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

'Mzaya, ndzi ta hi mhaka yoliya ya tolo na tolweni. Kasi ku humelela yini ntukulu wanga? U ri karhi u tlharihe kahle hindlela leyi u nga xisiwa hi wansati mzaya! U ri u nga ma heta hinkwawo mabulomu ya misava leyi? Vuya kaya mzaya u ta hlayisa muti wa wena! Mavala ya mfutsu i mavala man'we mzaya. Vuya kaya mzaya!'	
'Ndzi ta vuya malume.'	5
'Rini mzaya?'	
'Namadyambu loko yi chaya malume.'	
'U ta va u tirhe xinuna muzukulu. A ndzi nga ha tshami, ndzi to namba ndzi fambile hikuva ndzi ya layicha swin'wana hala ka murimisi eka Malamulele.' A vula tano a ri karhi a huma.	10
'Se a xi ku yini xikhalabyana lexiya?' Ku vutisa Mafloza a ri karhi a nghena ehofisini ya Godi loko a vone Sambula se a humile.	
'Wa tiva vanhu va karhata ngopfu. Va tshika ta vona va lava ku tiva ta van'wana. U ri ndzi fanele ku muka ekaya. A nga swi tivi leswaku kaya ra mina ri kwihi. Kaya ra mina ri la, 24/7 naswona ndzi langutele xintombhana xa mina ku nga ri khale!'	15
A vula tano a ri karhi a bambatela tika ra Mafloza leri se a ri vupfile no vupfa.	
'A ndzi ri hi te hi ta xi thya Masesi?'	
'Ina vito ra wena hi wena Masesi, sesi wa papa.' A vula hi ku hlekelela a ri karhi nakambe a bambatela tika leriya ra Mafloza na ku ri khigela hi ndleve swange o yingisela leswi xitumbulukwa a xi swi vulavula lomu ndzeni ka khwiri.	20

- 11.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhata leswi nga eka ntshaho lowu swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 11.2 Ku ya hi ntshaho lowu i yini lexi endleke leswaku malume Sambula a endzela Godi? (1)
- 11.3 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Kun'wana eka tsalwa hi twa Lindiwe a byela vana va yena leswaku khiya ra movha lowu va nga n'wi xavela wona ri ta amukeriwa hi tata wa vona Godi. Leswi swi hi kombisa leswaku a a xixima ...
- A nuna wa yena.
B vana va yena.
C vatswari va yena.
D maxaka ya yena. (1)
- 11.4 Hi ntiyiso i mani a bihiseke Mafloza emirini naswona a a ri kwihi munhu loyi loko Mafloza a kala a rhandzana na Godi? (2)
- 11.5 Boxa mavito MAMBIRHI ya vana va Godi va xiviri? (2)

- 11.6 Pimanisa vumunhu bya Mafloza na bya Lindiwe. Boxa vumunhu BYIN'WE ntsena. (2)
- 11.7 Xikongomelo xa Mafloza xa ku va a gangile Godi a ri karhi a bihile emirini ku nga va ku ri xihi xana? (2)
- 11.8 Hi xihi xivangelo xa Lindiwe xo byela maxaka ya Godi ematshan'weni yo byela maxaka ya yena loko Godi a n'wi xanisa? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

'E, e, e, e, kasi hi wena Japisa munhu loyi?' Ku vula Mafloza hi ku tlakuka la a a tshame kona a tsutsumela Japisa loko a ri karhi a chika emovheni. Hiloko a fika a n'wi vukarha ivi va tswontswana lero na ta tswontswana va lava na ku wela na le hansi. 'Japisa, hi wena munhu loyi?'

'Hi mina munghana. *Since* hi hambana *twenty years ago* le kaya eNkowankowa. 5
Se swi famba ...'

'A hi nghene hala *sittingroom* hi ta kota ku burisana kahle ku ri hava mapapa.' U vula tano Mafloza a ri karhi a khapa Japisa leswaku va nghena endlwini va ta ya kota ku burisana kahle ku ri hava papa leri nga tshukaka ri tise mpfula.

Godi u tisalerile a lo khekhexwaa, kwalahaya handle. A sala a ehleketa a ri yexe ku 10
wansati yeloyi loko a fika va ngo rhwalana va ya nghena endlwini no n'wi xeweta a nga n'wi xewetangi a nga va a ri mani. A ehleketa nakambe leswaku xana Mafloza a nga swi endlisa ku yini leswaku loko ku fika muyeni laha mutini a nghena na yena endlwini no n'wi tivisa a nga n'wi tivisi eka yena.

Yi nga va yi ri mhaka muni? 15

Aredzi, kumbe hiloko se byi hundzulerile ke!

Ku vilela ka yena a swi sivelangi leswaku mabulu ya ya emahlweni le ndzeni ka yindlu. 'Hmm, u akile munghana! Yi sasekile yindlu ya wena. Swi ri nuna wa wena wa tirha yhaa!' Ku vula Japisa a ri karhi a bodhlomela emasofeni.

'Hi ta ku yini munghana, hi volava vo tekela van'wana loko va ha rhombarhomba ...' 20

- 11.9 Xana Japisa na Mafloza va tivanela kwihi? (1)
- 11.10 Hikokwalaho ka yini Mafloza a nga swi tsakeli leswaku vana va Godi va vona tata wa vona? (2)
- 11.11 Kun'wana etsalweni Godi u komberile ku heleketiwa ekaya ka yena hi maxaka ya yena loko a suka eka Mafloza ematshan'weni ya ku tifambela hi yexe. Xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 11.12 Hi swihi leswi u swi dyondzeke ehenhla ka ku hlongoriwa ka Godi hi Mafloza? (2)
- 11.13 Loko a wu ri munghana wa Godi, a wu ta n'wi tsundzuxa yini endzhaku ka ku amukeriwa hi ndyangu wa yena lowu a wu xaniseke? (2)
- 11.14 Lindiwe u ri swikhiya swa movha lowu a xaveriweke hi vana va yena swi fanele ku amukeriwa hi Godfrey tanihi nhloko ya muti. Loko a ku ri wena Lindiwe, a wu ta va u n'wi nyikile Godfrey xana? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 11.15 Vito rin'wana ra Lindiwe eka tsalwa i Xiviri. Xana vito leri ri thiyiwile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO (XITSALWANA)**

Mintsheketo, swivulavulelo, swivuriso na swiphato swa ndhavuko eka mfuwo wa rixaka swi nga pfuna ku paluxa, ku tshinya no dyondzisa vanhu eka swihoxo na mahanyelo. Hi ku pfuniwa hi marito ya, 'Yoo, a ndzi vengela yini makwerhu?' yo huma eka ntsheketo wa 'Mantombi na xikoxa,' na marito ya 'Hosi ya va ka Ndwandwe', yo huma eka xiphato xa 'Eric Nxumalo,' hlamusela hilaha mintsheketo na swiphato swa ndhavuko swi pfunaka hakona ku tshinya, ku hungasa na ku humelerisa tidyondzo to karhi evuton'wini.

[25]**XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)****'EVUKON'WANINI BYA N'WAMHUNTI'**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Evukon'wanini bya N'wamhunti' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani! ...

Swo na swipfuketana, ko va na N'wamhunti loyi a a lava ku ya ekulovoleni. 5
Evukon'wanini bya yena a ku ri kule na laha a a tshama kona. U komberile munghana wa yena N'wampfundla leswaku a n'wi pfuna hi miehleketo yo kunguhata riendzo.

N'wampfundla o byela N'wamhunti leswaku va fanele ku suka ka ha ri mpundzu swinene naswona va fanele ku longa timbuva ta ndlela.

Se N'wamhunti na N'wampfundla vo vusiku sala ndlwini, va kongoma etikweni ra 10
le vupeladyambu. Un'wana na un'wana a a khomile timbuva ta yena endzeni ka xinkwamana. Va hundzile tintshava va tlhela va tsemakanya na milambu.

Va fikile va wisa ehansi ka murhi, kutani N'wampfundla a ta na rhengu ra leswaku va fanele va hunguta mindzhwalo ya vona hi ku cukumeta timbuva hititsongotsongo 15
ematini.

Hiloko va tlhela va nghena endleleni va famba. Loko va ya fika enkoveni, va twanana leswaku hi kona va nga ta sungula ku hunguta mindzhwalo kona ...

Lavakulu va nghena laha a ku etlele N'wamhunti, va n'wi pfluxa. Hiloko va humesa dzovo ehansi ka xitheve. Tingana ti ku vuyavuyani, eka N'wamhunti. N'wamhunti o kombela ku va na rito ro hetelela va nga si n'wi hlongola emutini. Vo n'wi nyika nkarhi kutani a ku: ... 20

Hiloko N'wamhunti a hundzuluka a sungula ku famba. N'wampfundla u bulusile xihleko, a tlhela a huwelela a ku khamba, khamba! U lo namba a wu vona wu ri nkateko wo kuma nhwana wa N'wamhunti.

Pthu choyoyoo!
Xa mina i ndzovolo.

25

- 13.1 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Loko N'wampfundla na N'wamhunti va ri eku fambeni, N'wampfundla u byerile N'wamhunti leswaku va fanele va hunguta mindzhwalo ya vona hi ku cukumeta timbuva hititsongotsongo ematini. Loko va ri karhi va cukumeta, N'wampfundla yena a a cukumeta yini? (1)
- A Vuswa
B Tshopi
C Nyama
D Mabuwa
- 13.2 Ku ya hi N'wampfundla, xana yena na N'wamhunti hi swihi leswi a va fanele va swi endla loko va cukumeta timbuva ta vona leswaku leswi cukumetiwaka swi nga voniwi leswaku i yini? (1)
- 13.3 Eka ntshaho lowu ku na laha N'wamhunti a kombelaka ku vulavula eka va le vukon'wanini bya yena va nga si n'wi hlongola. Xana a va lava ku n'wi hlongolela yini? (1)
- 13.4 Kun'wana entsheketweni loko N'wamhunti a lava ku famba a suka le vukon'wanini bya yena hikwalaho ka leswi u swi boxeke eka 13.3 laha henhla, ntombi ya yena ya n'wi landza yi fika yi ku: 'Ndzi khensa ku tshembeka ka wena. Hakunene u wanuna exikarhi ka vavanuna.' Kombisa ku hambana ka nkoka wa marito lawa na leswi a swi ri emiehleketweni ya N'wampfundla. (2)
- 13.5 Xana mutsheketi u hi lemukisa yini hi swiendlo swa N'wampfundla eka ntsheketo lowu? (2)
- 13.6 Kun'wana loko ntsheketo wu ya eku heleni N'wampfundla u ri: 'Vutlhari byi dye n'wini wa byona.' Hlamusela vumunhuhati lebyi humelerisiwaka hi marito lawa. (2)
- 13.7 Xana i mani ximunhuhatwankulu eka ntsheketo lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.8 Loko ku ri karhi ku tsheketiwa kutani mutsheketi a ku: 'Garingani wa garingani!' vatsheketeriwa va hlamula va ku: 'Garingani!' Hikwalaho ka yini va hlamula hi mukhuva lowu? (2)
- 13.9 Xana vanghana lava nga na swiendlo swo fana na leswi endliweke hi N'wampfundla eka ntsheketo lowu va kona evuton'wini bya siku na siku ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

XIPHATO XA XIVONGO (XIMBANGU)

Hlaya xiphato xa xivongo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA H**MTHOMBENI**

1 Hina hi va ka Mthombeni,
 2 *Mthombo we gazi.*
 3 Hi va ka Chakachaka N'wamagwegwe,
 4 Hi va ka Mtun'wa hina,
 5 Hi va ka Magagule hina,
 6 Hi va ka Tshungu hina,
 7 Hi Vahlavi hina, Muhlavendhina!
 8 Hi va ka n'hwadyana,
 9 Hi dlaya n'hwari nimixo yi bolela exikhwameni
 10 Hi ku pfumala ndzilo wo oxa endzhombeni.
 11 Hi yi dya yi ri mbisana na swivungu swa yona.
 12 Hi va ka Nchavani hina,
 13 Nchavani wo chava na matoya hi tiyela tinhenha.
 14 Hi va ka xihlahla xo ka xi nga tshami hi nyenyana,
 15 Hi hina vathumbhi va tinthavela,
 16 Hi Vangoni hina.
 17 Hi tlhava lava tlhavekaka,
 18 Va ku pfula marhole ku sala tintswewe etshangeni,
 19 Hi letiya ti lo thida, ti ya hi mavala ya tona.
 20 Hi va ka dumakude hina,
 21 Dumakude o wela elwandle,
 22 O wela elwandle li nga wela,
 23 Loko hi khupukile lwandle,
 24 Va yimbelela nghoma va ku:
 25 'Va ka Mthombeni vahle va fele manzini.'
 26 Hina hi pona laha ku nga biha kona,
 27 Va sala va khomile tinsiva nyenyana yi purukile.
 28 Mtun'wa!
 29 Mthombeni.

- 13.10 Hi wihi ntila lowu hlamuselaka leswaku va ka Mthombeni i vanhu lava siyaka van'wana va rindzile loko vona va ponile khale? (1)
- 13.11 Nkarhi wa ku tsheketa na ku phata swivongo a wu kumeki kahle masiku lawa. Xana hi yihi ndlela leyi tirhisiwaka leswaku mintsheketo na swiphato swa swivongo swi hlayiseka leswaku un'wana na un'wana a kota ku swi fikelela? (2)
- 13.12 Xana mintila ya 9 na 11 leyi nge: 'Hi dlaya n'hwari nimixo yi bolela exikhwameni. ... Hi yi dya yi ri mbisana na swivungu swa yona' yi hlamusela yini? (1)

- 13.13 Va ka Mthombeni loko va tiphata eka ntila wa 2 va ri: '*Mthombo we gazi*.' Xana ku va ku tirhisiwile nxevotindzimi swi kombisa yini? (1)
- 13.14 Mintila yo tala eka xiphato lexi nga laha henhla yi sungula hi 'hi' yi hetelela hi 'hina.' Xana nkoka wa endlelo leri hi wihi? (2)
- 13.15 U nga vula yini ehenhla ka ku va vanhu va phata swivongo swa vona? (2)
- 13.16 Loko wena a wu ri wa ka Mthombeni kutani loko u pfula tsalwa ra 'Rivomba ra Vutsonga' u kuma leswaku xivongo xa ka n'wina i xin'wana xa leswi tsariweke, a wu ta titwisa ku yini? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Loko munhu a ri na ku navela ko karhi u fanerile ku tirha hi matimba hambi swi tika leswaku a ta kota ku fikelela ku navela ka yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u ri karhi u seketela hi leswi humelelaka Mavhavaza endzeni ka tsalwa.

[25]**XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I

MAVHAVAZA:	Ndzi tsakile ngopfu ku va na wena murhandziwa wa mina Topisa laha kaya. Mhaka yikulu hi leswaku na hina se hi na kaya ra hina leri vitaniwaka ku ri hi le ka Makhuvele.	
TOPISA:	Hi swona tatana. Na mina mi ndzi kurisile ngopfu loko mi ndzi nyikile kaya ra mina leswaku na mina ndzi titwa ndzi ri wansati ku fana na van'wana vavasati lava nga tshamiseka emitini ya vona.	5
MAVHAVAZA:	Ndzi komberile tatana Matanato leswaku va hi kumela tihomu ta khume ni timbuti ta khume hi ta sungula ku fuwa laha kaya. Kaya ri saseka hi swifuwo.	
TOPISA:	Naswona i mhaka yinene ku va ni swa hina laha kaya. Na n'wina loko mi vuya ku ta wisa, mi ta tiwisela mi ri karhi mi tiva leswaku mi na swa n'wina. Hi tlhelo ro risa a swi karhati hikuva Tshikani u kona na yena u ta tsaka ku risa swifuwo swa tata wa yena.	10
MAVHAVAZA:	Swona swa twala manana Topisa. Phela loko ndzi mi vona swo fana ni loko ndzi vonile mana wa mina hikuva entiyisweni mina manana u ndzi siyile ndza ha ri ntsongo. Sweswi ndzi tikumerile manana hakunene.	15
	<i>(Vusiku byolebyo Topisa u yile etlilini a ya kuma mahahlwa – mufana ni nhwanyana va va nyika mavito ya Hlupheka na Nkhensani. Ku va ni ntsako lowukulu eka Makhuvele.)</i>	20
MAVHAVAZA:	Nahambi ndzo fa se ndzi hanyile. Hi na vana vanharhu laha mutini, i nkateko lowukulu ...	
TOPISA:	Loyi a nga kateka ngopfu hi mina tatana. Wonge i norho. A ndzi nga kholwi leswaku ndzi ta pfuka ndzi kumile muti ...	

- 15.1 Xana Mavhavaza u swi kotisile ku yini ku tihlanganisa na Topisa va kondza va tekana? (1)
- 15.2 Topisa u ri Tshikani u ta risa tihomu ta tata wa yena Mavhavaza ku ri hileswaku Mavhavaza a hi tata wa yena wa xiviri. Xana i yini lexi endleke leswaku Topisa a kumeka a nga tekiwangi hi tata wa Tshikani wa xiviri ke? (1)
- 15.3 Kun'wana eka tsalwa Mavhavaza u kombela nsati wa yena Topisa leswaku a famba na yena eJoni. Hi kwihi ku cinca loku nga tisiwa hi Mavhavaza evuton'wini bya Topisa loko a ta va a swi twisisile ku famba na yena? (2)
- 15.4 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Kun'wana eka tsalwa Mavhavaza u byela Topisa leswaku eka hinkwaswo leswi va nga na swona, ka ha ri na xilo xin'we lexi va kayivelaka xona. Hi xihhi xilo xa kona?
- A Ku ya emasin'wini.
B Ku ya enhlengeletanini.
C Ku ya ekerekeni.
D Ku ya empfuxelelweni. (1)
- 15.5 Hi kwihi ku hambana loku nga kona exikarhi ka Mavhavaza na Xihangalasi? (2)
- 15.6 Mavhavaza loko a vulavula eka n'wangulano u ri yena na Topisa va na vana vanharhu. Hikwalaho ka yini a vulavula hi nhlayo leyi ya vana? (2)
- 15.7 Vulavulelo ra Topisa na Mavhavaza eka n'wangulano ri kombisa yini? (2)
- 15.8 Loko Topisa a a ri makwenu a wu ta titwa njhani mayelana na nuna loyi a nga tekiwa hi yena? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

MATANATO:	Mukon'wana wa mina Mavhavaza, ndza mi nkhensa hakunene. Loko va ku ku na wanuna wa xiviri va vula n'wina. Mi ndzi hlambisile vunwa kutani na yena m'fa ka Xifiringoma u byi hlambile. Swi pfuna yini ku tivangela vugono hi ku rhandza ku ya tlangela emitini ya van'wana vanhu? A swi pfuni nchumu na nchumu.	5
MAVHAVAZA:	Mhaka yo hlamarisa hi leswaku tolweni ka masiku Xihangalasi u te ri a nga vangi ni vuxaka na Topisa. Se a ya lava yini?	
XILUMUNI:	Wa delela muyisa loyi! U swi kumile leswi a a swi lava.	
XIKHOGOLO:	A mi swi rivala n'wina. Phela vavanuna van'wana va rhandza ku tlhantlha miti ya van'wana loko va vona vavasati va vona va bombisiwa, ku ri ku loko se swi onhakile, wansati a hlongoriwile evukatini se a va ha ri na mhaka na yena. A va n'wi lava loko nuna wa yena a n'wi hlovisa, a n'wi endlela hinkwaswo.	10
MATANATO:	Kote! U layekile madyisambitsi. U n'wi layile Makhuvele ni nsati wa yena.	15
MAVHAVAZA:	Vugono a va hleki kambe lebyi i mhangu ku tilavela, hi to hleka hina. A hi lo n'wi rhuma kambe u lo tiheleketa hi yexe emilon'wini ya timbyana ta mina, ivi ti n'wi tirha swinene.	
MATANATO:	Mhangu ku tilavela va nga vuli yona. U hlangane na tona timhandi magingingingi a sukerile baji ekaya.	20
MAVHAVAZA:	A a ehleketa ku ri u na xipunga xa n'wa-nkingiri kasi wa tixisa.	
MATANATO:	U layekile. N'wa-Ngoveni u fambile. Se hi kona a nga ta sala a hanya hi rikoko ra xilondza loko a ta kapula xikhohlola xo tlula N'wa-Dzari xi ya wela le kule le!	

- 15.9 Xana Xihangalasi a a endlile yini ku kala swimunhuhatwa leswi nga eka n'wangulano lowu swi vulavula hi yena? (1)
- 15.10 Endlelo ra Xihangalasi ro lava Topisa loko se a tekiwile hi Mavhavaza ri hi paluxela yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 15.11 Xihangalasi a a humeleriwile hi yini ku kala Mavhavaza a vula leswaku: 'Vugono a va hleki kambe lebyi i mhangu ku tilavela'? (2)
- 15.12 Ku va Matanato a amukerile leswaku Mavhavaza u n'wi tshikisile ku hamba swi ku dyondzisile yini evuton'wini? (2)
- 15.13 Xana vito ra 'Xihangalasi' ku ya hi tsalwa ri thiyiwile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.14 U vona Topisa a endlile kahle ku va a pfumerile ku tekiwa hi Mavhavaza kuve tata wa n'wana wa yena wa ha hanya ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.15 Loko a ku ri wena Mavhavaza, a wu ta va u endlile yini endzhaku ka loko Xihangalasi a vangile hasahasa emutini wa wena? (2)

[25]

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Kombisa hilaha ku tiyimisela ka Khetani na Khegu eka leswi a va lava ku swi fikelela evuton'wini hambiloko va xanisiwile hi Boneka swi va vuyeriseke hakona.

[25]**XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA K

BODZANI:	Mina a ndzi swi lava ku heleketiwa ndzi ya twa leswaku u ta ku yini.	
BONEKA:	Ndzi ri a ndzi lavi ni ku twa na nchumu hi tlhelo ra ka Matandzeni. A ndzi nge ku tsandzeki na n'wana wa wena.	
BODZANI:	Leswi mi ngo a mi ndzi heleketi mi fanele mi ndzi nyika xin'wana na xin'wana lexi ndzi nga ta xi lava.	5
BONEKA:	Sweswo a hi nchumu ku tlula ku ya endla hlonga n'wananga.	
BODZANI:	(A hlometela hi fasitere.) Ku na movha lahaya egedeni ya kwala kaya.	10
BONEKA:	(A ri karhi a ya.) Xana ku nga va ku ri movha wa ka mani?	
BODZANI:	Wu tikomba wu ri wa ka mfumu.	
BONEKA:	(A ya laha ku nga na movha.) Avuxeni Muchaviseki.	
MUTIRHELA MFUMU:	Ahee manana.	
BONEKA:	Mi ta mi ri njhani ku pfuka?	15
MUTIRHELA MFUMU:	Ndzi pfukile manana. Hi kona ka N'wa-Sharp-shoot B. Hundzavahleka naa?	
BONEKA:	Hi kona tatana. Xana ndzi lo onha yini?	
MUTIRHELA MFUMU:	Mfumu wu vula leswaku ndzi ta mi byela leswaku mi wu kolota ngopfu lero mi boheka ku ya hakela. Wu tivise leswaku mi fanele mi ya hakela ku endlela leswaku mi ta ka mi nga tekeriwi yindlu. Loko nkarhi lowu wu taka mi nga hakeli mi tshembisiwa ku ta humesiwa, a hi lavi ku mi tumbelela. Ndza tshemba leswaku leyi lavekaka mi ta yi hakela namuntlha etihofisini a ni ha twanana?	20 25
BONEKA:	Hi swona Muchaviseki ndzi ta rhuma n'wana a ya hakela.	
MUTIRHELA MFUMU:	Hi swona manana. (A famba.) ...	
BONEKA:	Va hamba a va nga ndzi humesi. Kumbe hiloko vo ta na khathapila va nga ndzi kota. Hayi munhu ntsena.	

- 17.1 Boxa leswi Boneka a a chava swona ku kala a nga pfumeli ku heleketa Bodzani eka Matandzeni. (1)
- 17.2 I yini lexi endlaka leswaku endzhaku ka loko mutirhelamfumu a fambile Boneka a vula leswaku a nge hakeli mali leyi a yi kolotaka ya yindlu? (1)
- 17.3 Boxa ntsengo wa mali leyi Boneka a xiseke Bodzani leswaku a a kolota yona. (1)
- 17.4 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Vito ra n'wana loyi Bodzani a a languterile yena ku kala a lava ku heleketiwa eka Matandzeni i ...
- A Khawulani.
B Fambeleni.
C Nyumani.
D Gwirhani. (1)
- 17.5 Kombisa ku hambana loku nga kona ka mavulavulelo exikarhi ka Boneka na Bodzani u kongomisa eka loko Boneka a ha ri na mali na loko se yi herile. (2)
- 17.6 Xana marito ya Bodzani eka n'wangulano loko a byela mana wa yena leswaku a a swi lava ku heleketiwa eka Matandzeni a ya twa leswaku u ta ku yini ya kombisa yini mayelana na ku navela ka yena? (2)
- 17.7 Kombisa hilaha marito ya Boneka loko a byela Bodzani a ku: A ndzi nge ku tsandzeki na n'wana wa wena' ya hundzukeke xikhovolelo hakona. (2)
- 17.8 Boneka a nga hakelangi mali ya yindlu leyi a a tshembisile leswaku u ta yi hakela. U vona ku ri mhaka ya kahle ku va a humesiwile endlwini leyi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.9 Loko a wu ri nhwana loyi a biheke emirini tanihi Bodzani mana wa wena a ala leswaku u ya vikiwa eka jaha leri u tihlawuleleke rona a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA L

BONEKA:	Phela mina ndzi jahe ngopfu ku twa ku ri va fambile kumbe njhani naa? Leswo tala mi ta swi hlamusela ndzhaku.	
XIKWENI:	Ndzi ri wenoo! Va fambile, a ka ha ri na wansati eka wa mina ndyangu. Murhandziwa u wa mina ntsena, ndzi vula leswaku hi wena boso ya kona kusukela eKapa ku ya fika eKhayiro.	5
BONEKA:	Mi lava ku vula leswaku se hi mina n'wini wa muti ku nga ri N'wa-Vukwele na N'wa-Vusika naa?	
XIKWENI:	Hambi wo famba sweswi loko u nga tshembi, u ta fika u kuma Khetani na Khegu ntsena.	
BONEKA:	Papa, laha mi tirhile ntirho wun'wana wa kahle swinene. Leswi swi komba leswaku mi wanuna. Loko va ku munhu loyi i wanuna va vula wanuna wa xiviri naswona va vula vanhu vo fana na n'wina. Ma tiva a ndzi tivi leswaku ndzi nga mi endlela yini.	10
XIKWENI:	Wo ndzi rhandza!	
BONEKA:	Ndzi twa onge ku mi rhandza swi ta va swi nga enelangi lero a ndzi tivi leswaku ndzi nga engetela na yini ehenhleri ka ku mi rhandza papa.	15
XIKWENI:	Lexi ndzi nga ta xi endla i ku hi ta longa timpahla hinkwato n'hweti leyi yi taka hi tlhela, hi kona u nga ta swi vona leswaku ndza ku rhandza.	
BONEKA:	Mina a ndzi nga swi lavi ku ya ekaya ndzi te tani, ndzi lava ku ya ndzi ri na n'wana. Mina a ndzi lava leswaku hi famba loko ndzi ta va ndzi humelerile na vanhu va ta swi vona leswaku ndzo va nsati wa Xikweni ku nga ri swa matlangwani.	20
XIKWENI:	Murhandziwa.	
BONEKA:	Ndza pfumela papa.	

- 17.10 Endzhaku ka loko Boneka a ta va a kumile n'wana a a fanele a tlhelela ekaya a ri yexe, u byerile Xikweni leswaku wa chava. Boxa lexi a a chava xona ku ya hi tsalwa. (2)
- 17.11 Hi byihi vubihile byi endliweke hi Boneka eka N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele? (2)
- 17.12 Hi yihi hakelo leyi Xikweni a yi kumeke evuton'wini mayelana na ku va a hlongorile vasati va yena? (2)
- 17.13 Eka n'wanguano lowu Boneka a a tsakile swinene hi ku va Xikweni a hlongorile vasati va yena. Tsakelo leri ri kombisa yini mayelana na vumunhu bya yena? (2)
- 17.14 Hi yihi mhakankulu leyi mutsari a lavaka ku lemukisa vahlayi hi tsalwa ra Vukosi i mberha? (2)
- 17.15 Ku va Boneka a ndhundhuzerile Xikweni loko a n'wi byerile leswaku u swi kotile ku hlongola vasati va yena swi kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]

XIVUTISO XA 18 (XITSALWANA)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'I MHANGU KU TILAVELA'**

Ella, Valerie na Amanda va kwetlembetana na Bayizani/Pieter hi marito eka xintlangwana lexi loko xi ya ekuheteleleni. Hlamusela leswi vangaka nkwetlembetano lowu.

[25]**XIVUTISO XA 19 (XIMBANGU)****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: '... XI TSEMBA NKOLO'**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA M

SARAH: (<i>Hi ntlhaveko</i>) Ndzi vula ku loko ndzi davula mananga ndzi suka la Nkowankowa ndzi ya huma eSoshanguve ndzi kha ndzi nga ri elivhini, John u ta swi ehleketelela xikan'we leswaku ku ni mhaka naswona phela a ndzi se tshama ndzi n'wi vhakela eka ndhawu liya hi mpfhuka a sungula hi 1986. Vona, namuntlha i 1990 naswona phela hi le xikolweni ndhawu liya, se ndzi ta swi endlisa ku yini?	5
SOLLY: (<i>Hi ku koya</i>) Aredzi, loko ku tsandza sweswo se u ta vona ku u ta yi huma njhani <i>otherwise</i> ximanga xi ta huma esakeni.	
SARAH: (<i>Hi ku kariha</i>) Xi nga kali xi huma Solly! John a nga ndzi dlaya hi mavoko hikuva u ndzi tshembile ngopfu ...	10
SOLLY: ... Xikulu i ku hlanganisa tinhloko hi ringeta ku huma ni pulani hikuva ri hi xeke kambirhi phela la!	
SARAH: (<i>A ri karhi a hefemuteka</i>) Pulani muni, Solly?	
SOLLY: (<i>A miyelanyana</i>) Hileswaku ku ni wanuna un'wana hala Giyani va ri u swi kota ngopfu.	15
SARAH: (<i>Hi ku lava ku tiva</i>) Ve ri u kota ngopfu yini?	
SOLLY: Wa ha vutisa ku u kota yini? Ve ri khwiri ra ndlala a ri na nawu sesi! U kota ku susa ...	
SARAH: Hiii, Solly, sweswo mina ndza chava. Ku susa! Ndza chava ku lahlekeriwa hi vutomi. Swa antswa hi duka naro.	20
SOLLY: U duka naro na mani? U vula ku Rosana ni vana va mina va ta sala va hlayisa hi mani ...?	
SARAH: (<i>Hi ku hlundzuka</i>) Kasi a wa ha ndzi rhandzi?	
SOLLY: (<i>Hi ku xavelela</i>) Ndza ku rhandza, kambe <i>my family comes first!</i>	

- 19.1 John, nuna wa Sarah a a ri na malembe mangani a ri eSoshanguve? (1)
- 19.2 Xana Sarah a a tirha ntirho muni naswona a a tirha kwihi? (2)
- 19.3 Loko Solly eka n'wangulano laha henhla a ku: '*... otherwise* ximanga xi ta huma esakeni' u hlamusela yini? (2)
- 19.4 Hi xihhi xivuriso lexi u nga xi tirhisaka ku lemukisa vavasati lava tekiweke na vavanuna lava tekeke hi khombo leri nga va welaka loko vo tinghenisa eka timhaka ta vugangu va ehleketa leswaku a swi nge tiveki? (2)
- 19.5 Solly i munhu wa xinuna kambe u byela Sarah leswaku ku na wanuna un'wana eGiyani loyi a kotaka ku susa makhwiri. Leswi swi ku tisela miehleketo muni hi Solly? (2)
- 19.6 Kun'wana exintlangwanini lexi hi twa Solly loko a vulavula hi nsati wa yena eka Sarah a ku i 'Rose' kambe loko se va kwetlembetana hikwalaho ka xiyimo lexi humeleleke Sarah, Solly u ri: '*... U vula leswaku Rosana ni vana va mina ...*' Ku va Solly se a ku 'Rosana' loko a vulavula hi nsati wa yena swi hlamusela yini? (2)
- 19.7 Loko timhaka ta Solly na Sarah ta ha famba kahle Solly u tshembisa Sarah leswaku u n'wi rhandza swinene, na nsati wa yena a nga n'wi tshika a teka yena (Sarah), kambe laha ka n'wangulano Solly u byela Sarah a ku: '*Ndza ku rhandza, kambe my family comes first!*' Loko a ku ri wena u byeriwaka marito lawa a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

NA

NTLANGU: 'VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO'

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA N

XITLHANYI:	... Mama bodhlela, a ndzi ri papa! Ka Ali-Junior, tshika ku rila u mama <i>toe!</i> ... (<i>N'wana a nyanya ku rila</i>) Hayi, na wena wa karhata mani Junior! Miyela, ndzi ta heta sweswi ku hakela. Tiyiselanyana n'wananga; swilo swi ta tshamiseka sweswi n'wananga ...	
SITHOLE:	Manana, tekani n'wana mi n'wi mamisa vele hikuva u bela vaxavi van'wana huwa. (<i>Sithole a korhama ku teka n'wana</i>)	5
XITLHANYI:	... He wena mancingelani, se u endla yini! Tshika n'wana wa mina! Ali-Junior a nga mami vele, u mama bodhlela ntsena.	
MININJHERE:	(<i>Hi ku hleka</i>) Hi ta mi khomela ku fikela rini manana Baloyi? Swi ri i ntolovelo wa n'wina ku tshovela laha mi nga rimangiki kona manana Baloyi? Se loko ku endla n'wina mi nga dyondzeka, tiko ra hina ri ta hluvukisa ku yini? Swa nyumisa leswi naswona i tingana letikulu. Namuntlha kona, a hi nge swi koti ku mi rivalela Mrs Baloyi. Mhaka leyi yi ta fanela ku ya helela emaphoriseni hikuva se swi endle ngopfu. Ndza nga pfanga no va bela riqingho. (<i>A khoma riqingho</i>)	10 15

XITLHANYI:	<i>(Hi ku rila) Please, mi nga ndzi khomisi sir, ndzi ta hakela kunene ka mininjhere please. Ndzi nga mi nyika xin'wana na xin'wana lexi mi xi lavaka meneer. Please, hambu mina loko mi swi lava mi nga ndzi ...</i>	
MININJHERE:	<i>(Hi ku lerisa) Miyelani ku rila manana hikuva sweswo a swi nga pfuni nchumu. Mati ya halakile, ya halakile!</i>	20
XITLHANYI:	<i>(Hi ku tirilisa) Wena mancingelani, huma la ndzi ta kota ku sala ndzi vulavula kahle na meneer! Huma va nga se foyinela maphorisa!</i>	

- 19.8 Xana vito ra n'wana wa Xitlhanyi, ra 'Ali-Junior' ri vula yini naswona ri sukela kwihhi? (2)
- 19.9 Vito ra xintlangwana lexi i 'Va tshika xo khoma hi voko', leswi vulaka leswaku swa tika ku va munhu a tshika leswi nga embilwini ya yena, ngopfungopfu hanyelo ro biha. I mani ximunhuhatwa lexi vito leri ri kongomisaka eka xona eka xintlangwana lexi, naswona hi swihhi leswi xi tsandzekaka ku swi tshika? (2)
- 19.10 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Ali-Junior u nyanyile ku rila hambiloko a nyikiwa bodhlela. Xana a a rilisiwa hi yini?
- A A a twa ndlala.
B A a tlhaviwa hi tinereta leti Xitlhanyi a a ti vekile epuremeni.
C A a twa ku hisa.
D A a titimetiwa hi tihuku leti Xitlhanyi a a ti vekile hi le nhlani wa yena endzeni ka pureme. (1)
- 19.11 Kun'wana endzeni ka xintlangwana Xitlhanyi u ri hi yena 'mathwadibona', leswi vulaka ntlharhi leyi tokoteke eka swo karhi. Pimanisa vito leri na leswi a a ri xiswona siku leri mininjhere wa le Score Supermarket a n'wi konaniseke hi ta vukhamba lebyi a byi endleke. (2)
- 19.12 Eka n'wangulano laha henhla loko Ali-Junior a rila Xitlhanyi u ri: 'Tiyiselanyana n'wananga; swilo swi ta tshamiseka sweswi n'wananga.' Xana a a hlamusela yini hi marito lawa? (2)
- 19.13 Loko macingelani Sithole a byerile Xitlhanyi leswaku a mamisa Ali-Junior vele leswaku a ta miyela, Xitlhanyi u ri Ali-Junior a nga mami vele, u mama bodhlela ntsena. Xana Xitlhanyi a a vulavula ntiyiso ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 19.14 Ku ya hi xintlangwana lexi, Xitlhanyi i mudyondzisi exikolweni xa le Kheto. U nga vula yini hi swiendlo swa yena? (2)

[25]

XIVUTISO XA 20 (XITSALWANA)**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Kun'wana etsalweni Talenta Munene u ri: 'Kuwa ra le thyakeni u dyisa hi n'wana.'
Kombisa ntiyiso wa marito lawa hi leswi swi humeleleke ku kala a ma vula.

[25]**XIVUTISO XA 21 (XIMBANGU)****VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA O

JIMMY:	<i>(A pfula nomu a lava ku vulavula kambe a tlhela a miyela.)</i>	
VONANI:	Tshika ku tshemba Xiluva ku tlula mpimo, u ta ku tekela Mbangini. Phela vatswari va Mbangini va fumile, se swi nge n'wi tsandzi Mbangini ku yengetela Xiluva hi mali hikuva wena u xisiwana, a wu na nchumu.	
JIMMY:	<i>(A hlakahla nhloko.)</i> He Vonni!	5
VONANI:	Mh!	
JIMMY:	Mhaka leyi yi ndzi pfintlusa moya. A ndzi tivi leswaku ndzi nga endla yini he m'fo!	
VONANI:	Lexi u faneleke ku xi endla i ku tekela Mbangini magoza ya vukari leswaku a ta tshika ku salasala Xiluva hi le ndzhaku. Loko wo swi honisa, u ta tisola ndza ku byela mina.	10
JIMMY:	Kambe sweswo swi lava ndzi ri na vumbhoni byo ringanela. Phela wena u nga swi teka ku ri leswaku Mbangini u salasala Xiluva hi le ndzhaku kasi a hi swona, va kombana swa tidyondzo.	
VONANI:	<i>(A hleka.)</i> Khe ... khe ... khe! Swa tidyondzo swa yini he Jimmy? Xana u lo ku dyisa murhi wo ku phuvisa Xiluva u ngo n'wi yimelela ku ve mina ndza ku pfuna?	15
JIMMY:	A nga ndzi dyisangi.	
VONANI:	Hayi! Ndza sola u fanele a hetile hi wena a ni ri kokwa wa yena i n'anga. <i>(Sayirini yi rila yi vika ku hela ka nkarhi.)</i>	20
VONANI:	Hi swona, hi ta tlhela hi vonana he Jimmy. Kambe loko Xiluva wo n'wi vutisa u nga n'wi byeli leswaku u twile hi mina hikuva a nga ndzi venga ngopfu he m'fo!	
JIMMY:	U nga chavi, a ndzi nga n'wi byeli.	
VONANI:	Hi swona. <i>(Va huma exihambukelweni, un'wana na un'wana a kongoma etlilasini yakwe.)</i>	25

- 21.1 Xana Jimmy na Vonani a va dyondza exikolweni xihhi? (1)
- 21.2 I mani Mbangini loyi ku vulavuriwaka hi yena eka n'wangulano lowu? (1)
- 21.3 Mhaka leyi Jimmy a vulaka leswaku yi n'wi pfindlusa nhloko hi yihhi? (1)
- 21.4 Hlamusela hi ku komisa leswi rirhandzu ra Xiluva na Jimmy ri heriseke xiswona. (2)
- 21.5 Loko Jimmy a byeriwile hi Vonani leswaku Mbangini u gangisa murhandziwa wa yena Xiluva u vula leswaku a swi n'wi chavisi. Hikokwalaho ka yini a nga chavi? (2)
- 21.6 Ku ya hi tsalwa, Jimmy a nga endlangi nchumu loko Fumani a n'wi tekerile murhandziwa wa yena Xiluva. Xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 21.7 Xana leswi endliweke hi Vonani eka munghana wa yena Jimmy swo n'wi byeletela leswi a faneleke ku swi endla swa humelela eka vutomi bya masiku hinkwawo ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 21.8 Hi ku vona ka wena, Vonani a a ri munghana wa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA P

VONANI:	<i>(A vona mudyondzisi wakwe, a yima.)</i> Ndzawini mudyondzisi!	
DANIEL KANAMA:	<i>(A hundzuluka a languta.)</i> Ahee! Kasi hi wena he Vonani?	
VONANI:	Hi mina	
DANIEL KANAMA:	Se u ya kwihi?	
VONANI:	Ndzi ya erivaleni ra mintlangu ndzi ya vona bolo. Barolonga F.C ya tlanga hi awara ya nharhu.	5
DANIEL KANAMA:	Xana yi tlanga na mani?	
VONANI:	Yi tlanga na Kalahari F.C. Ku ta va ntlangu wo tsakisa hikuva i mphikizano wo humesana. Lava nga ta humelela namuntlha va ta hundzela eka rhengu leri landzelaka.	10
DANIEL KANAMA:	Haa ... hi swona, famba u ya tihungasela he Vonani. Kambe u nga hungasi u rivala ku hlaya tibuku hikuva xikambelo se xo va kwala nyongeni.	
VONANI:	Tibuku i munghana wa mina wa masiku hinkwawo. Hambiloko xikambelo xo sungula sweswi ndzi nga yima kwala ndzi ngo tsala ndzi tihela ndzi humelela.	15

DANIEL KANAMA:	(A <i>hleka.</i>) Swi kahle loko u tshama u lunghekile m'fana wa mina. Swa tikomba leswaku u tiyimisele swinene ku humelela.	
VONANI:	I ntiyiso mudyondzisi.	
DANIEL KANAMA:	Haa ... famba u ya tihungasela ndzi nga ku rivati.	
VONANI:	(A <i>tlhava magoza mambirhi, a tlhela a yima.</i>) Mudyondzisi!	20
DANIEL KANAMA:	He!	
VONANI:	Xana mi swi twile leswi nga humelela?	
DANIEL KANAMA:	Yini?	
VONANI:	A mi twangi nchumu? Musi un'wana na un'wana laha lokhixini wa swi tiva kuri ku humelele yini.	25
DANIEL KANAMA:	A ndzi tivi nchumu hikuva tolo namixo ndzi pfukile ndzi ya enkosini eMusina, ndza ha ku fika a hi khale. Xana ku lo sala ku humelela yini u ngo ndzi tsema nhlana he Vonani?	
VONANI:	Mudyondzisi, ku na mafu mambirhi ya nga humelela etlilasini ya hina.	30
DANIEL KANAMA:	(A <i>hlamala.</i>) Mafu?	
VONANI:	Ina, mudyondzisi.	

- 21.9 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka: Loko Vonani a ku: 'Tibuku i munghana wa mina wa masiku hinkwawo' u hlamusela leswaku ...
- A u rhandza ku xava tibuku.
 B u tshama a khomile tibuku.
 C u rhandza ngopfu ku hlaya tibuku.
 D u etlela a khomile tibuku. (1)
- 21.10 Xana i mafu ya vamani lawa Vonani a a vulavula hi wona? (2)
- 21.11 Kombisa ku hambana ka swivangelo swa mafu ya vanhu lava u va boxeke eka 21.10 hi ku komisa. (2)
- 21.12 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke ka mafu ya vanhu lava Vonani a a vulavula hi vona. (2)
- 21.13 Hikokwalaho ka yini Dikeledi a tshinyile Xiluva leswaku a nga rhandzani na Fumani? (2)
- 21.14 Mudyondzisi Kanama u burisana na Vonani hi ta bolo hi siku ra Mugqivela kutani emakumu a n'wi tsundzuxa leswaku a nga rivali ku hlaya tibuku. Leswi swi nga va swi kombisa yini mayelana na mudyondzisi loyi? (2)
- 21.15 Loko a wu ri mutswari wa Xiluva, a wu ta titwa njhani mayelana na lovelo ra yena (Xiluva)? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80